

Nikica Petrak

DOM SVE DALJI

Moj veliki Krleža i nehotice postaje - dom sve dalji. Ali to je bio već i za života. Ni on ne bi tražio milosti, a ne bi je, bogme, niti dao. Hoću, zapravo, reći nešto o »receptiji«, o tome kako su ga emocionalno primali, recimo, moji konškolarci u gimnaziji, što će, naravno povući i to kako su ga primali i njegovi politički sudruzi u vrijeme kad je političko mišljenje stajalo žive glave, kao i to kako su ga primali ostali »intelektualci«, »esteti« i svi drugi koji su imali bilo koji razlog da ih Krleža zasmeta kao balvan na cesti, pa oni dalje s njim ne mogu, premda mu moraju priznati neporecivu književnu vrijednost. Takvi osjećaji žive dalje, sve do jučer, do recimo, Radovana Ivšića, koji je, već dugo poslije i na kraju stoljeća, iz svoje europejanske perspektive, bio izgovorio da je M.K. najveće zlo koje se moglo dogoditi hrvatskoj književnosti. Nadalje, i do posve mladih današnjih ljudi između dvadeset i trideset godina, koji u svojoj punoj snazi kažu da im Krleža više ne govori ništa. A i kako bi im, kad je danas sve još samo rock' n roll. Bit ću u tome posve subjektivan. U međuvremenu, dogodile su se tako velike promjene svega u čemu živimo: ne samo promjene običaja, na koje se ljudi kako-tako priviknu, nego pregoleme, tehnološke promjene mentaliteta cijelih naraštaja, promjene političke, gospodarske, mijene emocionalne cijelih dosadašnjih svjetova, pa moje sitne snage i prelazi i gazi već i sam pokušaj govora o tome.

Svijet u kome sam se kao nekakvi hrvatski stihopisac, zajedno s mnogim drugima bio oblikovao, više ne postoji. Krleža – bio je bitan kvasac tog svijeta, element koji je određivao i polarizirao sve, cijeli književni i politički život i prostor jedne nacije kroz gotovo pola ljudskog vijeka i više, pa ako to više nije, moram naći barem neki

primitivni odgovor na pitanje. Kako to? Je li se shvaćanje povijesti u nas tako promijenilo ili smo se naglo našli u nečem ahistoričnome, u kojem i ljudi takvog formata gube sve ono dobro što su rekli, a kritikima njegovih nastojanja ostaje cijela sloboda u kojoj se sada, eto, može već reći sve? Bez onih smrtno ružnih posljedica što ih razni režimi ostavljaju za sobom: bez pogubljenih, bez grobova kojima se ne zna traga a ljudi pamte, što je još živo? Što je to pisao Krleža?

Meni je – Krležina rečenica, od one prve koju sam dohvatio, ili me dohvatila, ostala čarobnom i očaravajućom još i danas. Morate shvatiti da je to i pretpostavka iz koje sve ovo pišem. I kad ga još uvijek čitam i prečitavam, s ono malo povijesnog osjećaja koji mi je ostao, smjestam vidim što je ta njegova rečenica značila u hrvatskome književnom svijetu koji je onda, u vrijeme njegove mladosti, bio skućen i neprispodobiv ičemu što se zbivalo u nekim drugim svjetovima, po nekakvim velikim Europama (o Americi, K. nije imao ni pojma), shvaćam kako je bio sam svoj predak i sam svoj potomak, te se na ništa i nikoga nije mogao pozvati, a htio je promijeniti sve. I sad dolazim do svoja dva prva pitanja: s jedne strane, što je to u Krležinom pisanju bilo tako »nečitljivo« da ga ni njegovi suvremenici nisu mogli ili htjeli razumjeti, a što je to tako, i opet »nečitljivo« da danas odbija i mlađe naraštaje, koji bi htjeli imati slobodu od svega što je bilo prije njih (jer to svaki naraštaj hoće). S druge strane, što je u tome njegovom pisanju njemu davalo toliko uvjerenu, gotovo mjesečarsku sigurnost čovjeka koji kao da u polusnu hoda po krovu cijele dotadašnje povijesti i muka svoje sitne nacije? Kad je već ispalo tako da je povijesno propalo i promijenilo se sve što je sam M.K. smatrao »odgonetkom povijesti«?

Nisam tu dovoljno pametan. Sve su to već prije mene bolje napisali puno pametniji esejisti i znanstvenici, dnevni književni kritičari a i neki pjesnici, ako takvi još postoje. Pa ipak, zašto ni kolege još u mome gimnazijskom razredu nisu shvaćali nego odbijali Krležu, jer da im je »dosadan«, da je »previše intelektualan«, da ih ne zabavlja, da im ne priča »njihovu priču«? Krležine referencije, očito, nisu bili podatci na koje bi se neki običan, normalni dječak ili curica mogli pozivati. A koju su priču osim njegove mogli imati? Ni do danas, meni to nije jasno, kad sam ga primao takorekuć kao disanje moje vlastite kože? Moram nekako odgovoriti.

Kao mladi čovjek, Krležino pisanje primao sam jednostavno spontano i lako, kao što čovjek diše, nagonski. Evo konačno nečije prave rečenice. Cinične, u ratu sa svime oko sebe, duboke i otrovne, zazičaju cijelu našu povijest i kulturu u svjetlost koju dosad nismo ni znali ni mogli vidjeti. Imao sam smjesta problema sa svojim dobrim gimnazijskim profesorima književnosti. Potegao je nekako cijelu našu povijest, »izmislio« je ozbiljne ljude i lude naše historije na koje prije njega nitko nije ni obraćao pažnju, dao im mjesto i težinu... Ali, gle, njegovo pjesništvo nikad nisam primao onako prvobitno. Smetalo me, nešto u jeziku, omiče mu se nešto »ekspresionistički« ružno i kabasto, nezgrapno, a koji sam ja glupan da me nešto još i u njegovu pjesničkom jeziku smeta? (Dugo poslije shvaćam kako se pjesniku dogode riječi koje i neće, ali za njih nema više zamjene...) Rabio je, a bez funkcije, grube, nespretne riječi koje su smjesta kvarile cijelu njegovu istinski lirsku strukturu s kojom bi sjajno započeo pjesmu, potom bi sve pokvario nekim političkim ili ideološkim frazama kako bi mu odobravali, nešto se s mojim »nježnim«, ajmo reći rilkeovski muzikalnim sluhom smjesta tu bilo pokosilo, a s druge, napisao je toliko dobrih stihova....Još i danas pamtim njegov iskaz:...»osjećao sam se kao da sam napisao pjesmu...«, čovjek se šetao, napisao pjesmu i odjednom imao osjećaj oslobođenja od svog poganog i gadnog života, htijući prodrijeti u nešto »više« (o Tinu da mu i ne govorim), pa NEKA SE BUNI protiv svega u čemu je živio, govorio je o pjesmi kao da je bio sa ženom...

Krležinu poeziju nisu shvaćali ni njegovi partijski drugovi između dva rata, kad se komunizam bio učinio jedinim spasom od preostalog i potonulog građanskog svijeta koji je bio počinio samoubojstvo u ta dva svjetska rata, a doista, preživio je sam sebe i nikome više nije govorio ništa... Kako se iz sve ondašnje literature o Krleži vidi, i ti njegovi revolucionarni drugovi su mu zanovijetali da je »buržoaski«, da nije dovoljno »proleterski«, da nije u pravo propisanoj staljinističkoj mjeri »revolucionaran«, da je »sentimentalan«, da mu književnost nije u službi nove stvarnosti koja se tek nagovještava; pišem zapravo o politici o čemu ne bih, nakon svih ostalih, nikada više ni htio pisati, jer Krleža ostaje – dom sve dalji...

Uvijek sam se pitao otkud Krleži njegova apsolutna sigurnost u ono što izgovara. Bio je siguran u to kao Sveti Pavao u svoje poslanice, kao da vrijeme ne postoji: ono što vama hrvatskim purgerima

govorim, to je budućnost svijeta, a vi kako znate. Topovi s krstari-ce Aurora, riječi Lenjina emitirane preko radija (ili riječi pjesnika Majakovskog, *for that matter*), **Svima, Svima Svima**«, predstavljale su Krleži konačnu odgonetku povijesti, gdje se iz vlastitog sentimentalnog propadanja kao lijepi dekadentni pjesnik i feljtonist bečke secesije, vadio u golemu povijest svijeta koja mu se napokon najavila, a u nju je htio strpati i svoj mali provincijski hrvatski narod, pa onda s njim i sve naše Srbe, Bosance i Slovence, svu tu našu »fecu od naroda ljudskog«, što bi rekao Marin Držić. Povijest, naravno, uvijek sprema druge i nove zagonetke. Nitko u Hrvatskoj, tada, nije imao njegov široki pogled na vlastitu našu povijest; njegovo znanje koje bi potkrepljivao često vrlo sumnjivim »činjenicama«, često vrlo proizvoljno interpretirano, jer se u međuvremenu došlo do mnogih novih spoznaja, ali i takav njegov pogled, obvezuju nas i danas, jer, izgleda, nismo postali puno pametniji. Otud njegova socijalna i politička, naposljetku i ona književna sigurnost... Komunistički gotovo religiozan (joj, da me samo čuje što sad to kažem, da mu kažem kako je svoje ministriranje u katedrali iz *Djetinjstva u Agramu*, tamo gdje na misi mirišu djevojčice, odmijenio nekim novim ministriranjem svijetu koji je čista budućnost), skoro poput Cesarca s kojim se zbog te tvrde religioznosti i rastao, K. je u tom mladom trenutku bio našao temelj svega na čemu će književno nastojati, ideološku sigurnost o kojoj dvojbe nema, pa onda možemo pisati. Dvojbe u istinitost te vlastite vjere, nikad jasno izgovorene, javljaju se tek potkraj cijelog životnoga puta, ali već je u zreloj svojoj dobi bio posumnjao u staljinska rješenja povijesti, ta bilo je ostalo u njemu nešto od austro-kroatskog »malograđanina« koji je potajno vjerovao da od cijele te propale kulture još ipak nešto vrijedno negdje ostaje za neki novi svijet (otkud inače *Glembajevi*?) Ali, nije bio jedini... Krleža, taj moj duboko religiozni ateist, nije mogao poživjeti ni dana a da se ne pobuni protiv svih svojih vlastitih bogova...

Pa kako ga danas navodno, a i konkretno ne razumiju? Uzet ću dva primjera njegovih ponajboljih književnih djela, uzet ću samo moju površinu ideje o njegova dva romana: *Povratak Filipa Latino-vicza* i *Na rubu pameti*.

Filipov povratak, u koji je moj naraštaj bio tako zaljubljen, kao u knjigu koja mu govori gotovo sve što bi o nama trebalo znati, u današnjim mladim generacijama koje bi to trebale čitati kao »škol-

sku lektiru«, pobuđuje samo nerazumijevanje i dosadu. To je ona ista dosada, koju su predratni ljevičari osjećali kao glavni Krležin nedostatak: nije u dostatnoj mjeri bio i *propagandist* koji zadovoljava tu potrebu, a za tu gospodu, to je bila jedina funkcija književnosti. Zamislite samo, nije bio u dovoljnoj mjeri »funkcionalan«. Krleža je, očito, po svom pravom umjetničkom nagonu, bio izbjegavao svaku unaprijed stvorenu matricu, a danas mladi ljudi nisu ni svjesni kojim matricama i klišejima već sami podliježu... Pitao sam posve mlade ljude, koji se itekako ne mire sa svojom stvarnošću – pa zašto je vama to tako »dosadno« da odbacujete već i svaki pokušaj čitanja? Ali, iz njihovih odgovora, shvatio sam i povijesnu prekretnicu, ahistoričnost, nerazumijevanje svakog života »prije nas«: kog vruga taj Filip hoće, mi ćemo već sutra odletjeti avionom u New York i udisati tamo svoju sreću, ne pada nam ni na pamet vraćati se natrag u svoje selo...(tako govore, ni ne znajući da je upravo to Filip...)

Junak, pak, onog drugog spomenutog romana, ne govori također njima ništa: pa nije samo taj Domaćinski s pištoljem u džepu jedan od »tajkuna« u svojoj vili i vinogradu, to vidimo svaki dan: ima ih u svakom kafiću, ništa nova, tamo pucaju i ubiju onoga koji im ne miriše, pa zar vi ne čitate novine, ne gledate TV vijesti? Kakva Bobočka, kakva Jadviga Jesenska, svaka druga cura za šankom u diskaču je to isto, uzmi ili ostavi, što još uz to trebaju nekakve »intelektualne« spoznaje ili čak samoubojstva, molim vas lijepo, iz kojeg to još Krležinog čudorednog kanona koji bi zasmetao našim purgerima, kojih i onako više nema? A ponad svega: Krležina rečenica, koja više ni izdaleka nije stil naših novina ili svekolike stvarnosti u kojoj živimo? Što on hoće s tim svojim znanjem, baš me briga što on misli o Dživu Buniću ili Jurju Križaniću? Uostalom, što s tim povijesnim tipovima koji nemaju ni pojma o tome tko su to Mick Jagger ili Naomi Campbell?

Odjednom, tiho shvaćam. Naše vrijeme, vrijeme masovnih medija, vrijeme je »mase«. Ali – to više nije ona »masa« naroda na koju je komunistički idealizam tako jako računao... Masovni tehnološki mediji danas iz ljudi stvaraju svoj industrijski, u biti fašistoidni proizvod: mentalitet današnjih masovnih ljudi je proizvedeni mentalitet, konzerva koja zadovoljava sve naše primitivne potrebe, a ako ostajem zbunjeni pojedinac koji pokušava nešto misliti ili osjećati, već sam unaprijed mrtav. Svaki pjevač više masi: ruke gore, vičite,

plješćite! Ako se ne varam, u jednom svom govoru, onaj Adolf Hitler bio je rekao: imate 000,000,000. Stavite pred to samo brojku 1, i gledajte što ćete dobiti! (Urlik u Sportpalastu!). Drug Staljin (protiv toga se Krleža bio pobunio i to je najbolji dio naše intelektualne povijesti) činio je to isto, mnogo sustavnije, samo u tišini, da se ne čuje i da se dugo ne zna, uvjeren u religioznost svojih sljedbenika. Jedan ruski pjesnik, samo zbog jedne aluzivne pjesme, izgubio je zbog toga život, bilo je to načelno postupanje protiv heretika, ergo religija!. Danas, posve razumijem kako je industrijski i elektronski proizvedenom mentalitetu mladog naraštaja Krleža teško ili nikako razumljiv. O čemu govori taj čovjek, kad sada živimo umreženi u cijeli svijet virtualne stvarnosti kompjutera, mobitela, elektronskih naprava i još kojčega, a o tome tko određuje tu umreženost – nitko se više ni ne pita? To je naprosto činjenica, to je naš kruh i vino, a drugo nas ni ne zanima. U svijetu u kojem postoje samo binarni odgovori, *Yes or No*, što tu još može nekim mladim, posve nepovijesnim ljudima koji stvaraju svoje vlastite matrice i klišeje govoriti jedan Krleža kome je tijesno u vlastitoj koži? Ako postoje pitanja na koja naš kompjutor ili mobitel ne može odgovoriti - to uopće i nisu više pitanja! (Ah, bio je komunist. Ah, bio je bezbožnik. Ah, bio je politički poltron, pa to su danas u slobodi našeg političkog svijeta ionako svi. Čista pretpotopna pitanja.)

Ali, ni sam Krleža nije više računao s riječima koje ostaju, protiv svih njegovih očekivanja:

*Zadnji cvrče cvrčci i mjesec se proljetno smije,
i oblaci srebrno zvone, ko titravi plesači.
Iza obrisa mrkih gradskih kuća
kotrlja se nebom zlatni skupocjeni disk.
U srebrnim nitima prska mjesečev zeleni vrisk.*

I jedno dijete crveni fenjer nosi.

Ne znam kakve to veze ima s rock'n rollom, s umreženim svijetom, s našom svakodnevnom TV i novinskom djetom i prehranom, ali ti stihovi, to je meni Krleža, a vama neka budu što već hoćete. O cijelom golemom njegovom političkom promišljanju naše povijesti i njegova vlastitog životnog i društvenog trenutka i iskustva – a pro-

teže se sve do nas danas – ovdje, u ovoj jubilarnoj prigodi, meni o tome nije ni trebalo, a niti sada ne bude riječi. I ni taj dječji crveni fenjer nije više »ideološki«, premda sam pomislio kako mi K. i u toj lirskoj pjesmi hoće možda »prodati« nekakvu propagandu. Ne, nije to, tko još i za to mari. Kad su tamo, pedesetih godina XX. stoljeća u Zagrebu prali ulice, na svakim kolima, u noći, kad se ljudi za vrati-ma gostionice vraćaju kući, visjeli su samo ti crveni lampaši perača ulica u nekim mrtvo sivim gumenim kabanicama, tamnim zagonetnim ljudima koji nestaju, upravo kako je i svatko od nas noću tiho nestajao u svoju vežu, u svoj portun i kantun...

Krležin rat s nepovijesnim, »malograđanskim mentalitetom«, nikada se ne će ni dovršiti. Ali da je ratujući s domovinom za nju ipak pokazivao najveću tihu ljubav...»Čujem ovdje svako zvono koje ot-kucava s tornja Sv. Marka na Gornjem gradu, ne mogu od toga spa-vati...samo pogledajte ova sljemena krovova na Gornjem gradu... ovdje je živio taj i taj, radio je to i to, ovaj drugi, pak bio je narodna sramota i čisti izdajica, pod trećim krovom živio je čovjek koji je ipak nešto učinio za ovaj narod (mislio je na Mažuranićevu kuću), a tamo, dalje, živjela je jedna žena koje se još uvijek sjećam...«